

Курганова Олена Юріївна

О. Келу

УДК 002.2:[7.034.7:27-2](477)“16/17”

**Від образу до художньої структури: стиль бароко в українській
богослужбовій книзі XVII–XVIII ст.**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертацією є наукова монографія.

Дослідження виконане в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, НАН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Ковальчук Галина Іванівна,
Національна бібліотека України імені
В. І. Вернадського, директор Інституту
книгознавства

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Мицик Юрій Андрійович,
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського,
головний науковий співробітник відділу
«Актової географії»

доктор історичних наук, доцент
Яременко Максим Васильович,
Національний університет
«Киево-Могилянська академія»,
завідувач, професор кафедри історії

доктор історичних наук, старший
науковий співробітник
Кагамлик Світлана Романівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
старший науковий співробітник Центру
Українознавства філософського факультету

Захист відбудеться «14» грудня 2023 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

Автореферат розісланий «13» листопада 2023 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В. М. Удовик

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження визначена потребою переосмислення ролі стародрукованої богослужбової книги в розвитку стильового різноманіття української книжкової культури. Перекладена церковнослов'янською мовою богослужбова книга XVII–XVIII ст., видана на теренах України, досі не розглядалася в якості носія національної ідентичності та рушія розповсюдження стилю бароко в мистецтві української книги. Вершинними творами барокового книжкового мистецтва традиційно вважається художнє оформлення академічних тез, панегіриків та збірок проповідей. Натомість художньо-стильові ознаки видавничого оформлення української богослужбової книги наразі перебувають на маргінесі барокознавчих досліджень.

Однією із засадничих ознак стилю бароко, що знайшла яскраве втілення в книжковій гравюрі, є взаємодоповнення графічних та вербальних засобів у розкритті змісту твору. Специфіка вивчення впливу стилю бароко на видавничє оформлення української книги XVII–XVIII ст. полягає в необхідності виявляти кореляції між елементами книжкової графіки та вербальними складовими текстової організації книги як складного мистецького об'єкта. Відсутність в книгознавчій науці спеціальної методології, яка б дозволила вивчати обумовленість взаємодії графічних та вербальних компонентів видання естетичними вимогами доби Бароко, спричинила до того, що вплив стилю бароко на українську стародруковану книгу досі не ставав предметом історико-книгознавчих досліджень. Розробка комплексного методологічного підходу до вивчення книги як єдиного художнього цілого є необхідною передумовою виявлення ознак стилю бароко у видавничому оформленні української стародрукованої книги.

Українська богослужбова книга XVII–XVIII ст. – презентативний об'єкт для дослідження впливу стилю бароко на українську книжкову культуру ранньомодерного періоду. Книги для церковного вжитку систематично перевидавалися в українських друкарнях, формуючи усталену традицію

художнього та редакційного оформлення цього типу видавничої продукції. За даними зведеного каталогу українських стародруків Я. Запаса та Я. Ісаєвича необхідні для звершення богослужіння видання окремих книг Святого Письма (Апостол, Євангеліє, Новий Завіт і Псалтир) виходили друком понад 160 разів. Основні богослужбові книги (Службник, Требник, Місяцеслов, Октоїх, Часослов, Анфологійон (Мінея), Тріоді, Ірмологійон) в сукупності друкувалися щонайменше 280 разів, а збірки Акафістів, Канонів та Молитвословів перевищували 200 перевидань. Гравіровані титульні аркуші, гербові композиції, численні ілюстрації в тексті, орнаментальні заставки, а також сповнені барокових тропів тексти присвят і передмов – це далеко не повний арсенал художніх засобів, що застосовувалися для творення виразного «мистецького обличчя» української богослужбової книги. Порівняння маркованих стильовими ознаками бароко засобів увиразнення численних перевидань українських стародрукованих книг церковного вжитку дає змогу вписати богослужбову книгу до джерельної бази вивчення української барокової культури. Цим зумовлено вибір теми дисертації.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалася у рамках науково-дослідних робіт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за темами: «Створення бібліографічних баз даних спеціалізованих фондів НБУВ» (2013–2015 рр., державний реєстраційний номер 0113U000497), «Концептуальні та методичні засади у формуванні національної книжкової колекції «Україніка» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер РК 0116U000059), «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій НБУВ» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0115U006868), «Атрибуція та експертиза як складова досліджень книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер 0119U100216), «Українське книгознавство та книжкове пам'яткознавство: історія, теорія, практика» (2022–2024 рр., державний реєстраційний номер 0122U000433).

Мета дослідження: комплексний аналіз української богослужбової книги XVII–XVIII ст. в контексті стилістичного впливу естетики барокової епохи.

Реалізація зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) з'ясувати рівень розробки проблеми та проаналізувати основні підходи до вивчення впливу стилю бароко на українську стародруковану книгу;
- 2) розробити комплексний методологічний підхід до дослідження впливу стилю бароко на українську богослужбову книгу як цілісний мистецький об'єкт;
- 3) схарактеризувати основні маркери стилю бароко, виділені в редакційно-видавничому оформленні української стародрукованої книги;
- 4) з'ясувати особливості впливу стилю бароко на окремі функціонально-тематичні види української богослужбової книги;
- 5) реконструювати ціннісні орієнтири українських видавців богослужбової книги у співвіднесенні з бароковою аксіологією;
- 6) визначити хронологічні межі розвитку стилю бароко в різних функціонально-тематичних видах української богослужбової книги;
- 7) встановити вплив богослужбової книги на систему художнього оформлення видань українських барокових проповідей;
- 8) розглянути роль емблематичної епіграми як чільного жанру української барокової поезії в структурі богослужбової книги;
- 9) обґрунтувати доцільність введення рубрики «українська барокова книга» при систематизації історико-культурних фондів в наукових бібліотеках;
- 10) сформулювати вимоги до контенту електронних баз даних та цифрових бібліотек, спрямованих на розкриття особливостей української книжкової культури доби Бароко.

Об'єктом дослідження є українська богослужбова книга XVII–XVIII ст.

Предмет дослідження – маркери стилю бароко в художньому та редакційному оформленні української богослужбової книги XVII–XVIII ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1602–1800 рр. Нижня хронологічна межа зумовлена датою друку першого в XVII ст. церковно-богослужбового видання на теренах України – острозького Часослова 1602 р.

Верхня межа пов'язана із часом завершення стародрукованого періоду українського книгодрукування. При розгляді редакційно-видавничого оформлення богослужбової книги проводилися паралелі із першодруками Ф. Скорини початку XVI ст. та українськими першодруками кінця XVI ст.

Географічні рамки дослідження поширюються на всі українські видавничі осередки, в яких протягом XVII–XVIII ст. друкувалися книги для церковного вжитку: Острог, Дермань, Стрятин, Львів, Київ, Унів, Чернігів, Почаїв.

Методологія дослідження спирається на комплексний підхід до книги як знакової системи та цілісного мистецького об'єкта, змістові та формальні ознаки якого зумовлені естетичним смаком та практичними потребами видавців і реципієнтів (читачів) певної культурно-історичної епохи. Виділення релевантних для структури книги стильових ознак бароко, що виявляються у взаємодії тексту і книжкової графіки, а також обґрунтування їхньої обумовленості культурно-історичним контекстом виконано за допомогою сукупності загальнонаукових та власне книгознавчих методів: типографічного, бібліографічного, структурно-семіотичного та компаративного аналізу.

Бібліографічний метод було застосовано для реконструкції історії друку української богослужбової книги. Аналіз бібліографічних джерел дозволив визначити частотність перевидань, хронологічні та географічні рамки тиражування різних видів українських богослужбових книг.

Типографічний метод забезпечив встановлення видавничих особливостей богослужбових книг друкарні Києво-Печерської лаври, Львівського братства, Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, Почаївського Успенського монастиря. Виділення повторюваних, маркованих ознаками стилю бароко, художніх прийомів ілюстрування та редакційного оформлення в численних перевиданнях богослужбових книг сприяло формулюванню типових для кожної з названих друкарень та загальних для давнього українського книгодрукування тенденцій у засвоєнні барокової естетики.

Структурно-семіотичний метод аналізу текстів присвят і передмов до богослужбових видань XVII – першої половини XVIII ст. дав змогу схарактеризувати ті мовні засоби, які видавці стародрукованих книг вживали на позначення образу автора, читача та богослужбової книги. Подальший компаративний та просопографічний аналіз семантики цих засобів дозволив сформулювати узагальнюючий образ автора, читача і книги, усталений в українській книжковій культурі доби Бароко.

Структурно-семіотичний та компаративний аналіз також сприяли виявленню особливостей художнього оформлення богослужбових видань та моделей редакційно-видавничого оформлення, характерних для окремих «функціональних жанрів» богослужбової книги.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше комплексно розкривається і вирішується питання впливу стилю культурно-історичної епохи Бароко на редакційно-видавниче оформлення українських книжкових пам'яток XVII–XVIII ст. як цілісного мистецького об'єкта, що функціонує в межах певної комунікативної ситуації.

Нові результати дослідження:

- вперше комплексно проаналізовано увесь масив української богослужбової книги як об'єкт впливу стилю бароко;
- запропоновано функціонально-тематичну класифікацію богослужбової книги за циклами богослужбового року, що є визначальною для їхнього художнього оформлення;
- реконструйовано просопографічний портрет видавця української богослужбової книги доби Бароко та його уявлень про читацьку аудиторію;
- виділено та описано механізми творення графічних та вербальних метафор книги як провідний бароковий прийом ускладнення художньої структури видання;
- розкрито феномен дескриптивної поезії як типовий для книжкового мистецтва бароко прийом візуально-поетичної презентації змісту видання.

Уточнено:

- внесок С. І. Маслова у розвиток концепту українського бароко в книжкових пам'ятках XVII–XVIII ст.;
- критерії виділення ознак стилю бароко, які вплинули на пам'ятки книжкової культури;
- роль геральдичної поезії як типового для української книжкової культури доби Бароко акту вшанування мецената.

Набули подальшого розвитку:

- підхід до книги як знакової системи, побудованої на перетині комунікаційної та художньої площини;
- уявлення про обумовленість елементів художнього оформлення книги доби Бароко її змістом та суспільною функцією.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості застосовувати їхню теоретичну та практичну частину у підготовці підручників, посібників та навчальних курсів з історії та культури України XVII–XVIII ст.; розробки методичних рекомендацій до укладання інформаційних бібліотечних ресурсів, що презентують книжкові пам'ятки доби Бароко. Важливим практичним результатом є створення контенту для бази даних «Baroc. Барокова поезія в українських стародруках», яка вводить в науковий обіг невідомі джерела вивчення барокової епіграми XVII–XVIII ст.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження є одноосібним здобутком здобувача.

Апробація результатів дисертації. Проміжні та основні результати дослідження було викладено в доповідях на Міжнародних наукових конференціях «Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку» (Київ, 21 травня 2015 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.); «Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур» (Київ, 24 травня 2016 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору» (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.); «Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень» (Київ, 24 травня 2017 р.); «Библиотека в XXI

веке: молодежь в науке» (Мінськ, 26–27 жовтня 2017 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Київ, 6–8 листопада, 2018 р.)»; «Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху» (Київ, 8–10 жовтня 2019 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями» (Київ, 5–7 жовтня 2021 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація: Інноваційні трансформації ресурсів і послуг» (Київ, 4–6 жовтня 2022 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек» (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.); Міжнародних книгознавчих читаннях (Мінськ, 4–5 квітня 2019 р.); Науково-практичних конференціях «Острозькі краєзнавчі читання» (Острог, 22 листопада 2018 р.); «Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві» (Київ, 9 листопада 2020 р. і 9 листопада 2022 р.).

Публікації. Наукові результати дисертації знайшли відображення у 38 публікаціях, з яких: 22 – наукові праці, в яких викладено основні результати дослідження (1 монографія; 1 розділ у колективній монографії; 18 статей у фахових виданнях, індексованих у наукометричних базах, у тому числі 4 – Web of Science та Scopus; 2 статті в іноземних виданнях); 12 публікацій у збірках матеріалів конференцій, які засвідчують апробацію результатів дослідження; 4 публікації, які додатково відображають основні результати дисертації, дві з яких написано у співавторстві (авторський внесок 70%). Одна зі статей у співавторстві надрукована в науковому збірнику, індексованому Web of Science.

Структура і обсяг роботи узгоджені з метою та дослідницькими завданнями повного розкриття теми та вирішення наукової проблеми, відповідно до об'єкту та предмету дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів (13 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (968 позицій), додатку з ілюстраціями. Повний обсяг дисертації становить 358 сторінок (19,6 авт. арк.), основний текст викладений на 245 сторінках (16 авт. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, завдання, методичні засади, наукову новизну та описано структуру монографії.

У першому розділі **«Історіографія дослідження впливу стилю бароко на книжкову культуру України в інтердисциплінарному вимірі книгознавства»**, що складається з трьох підрозділів, виділено історіографію вивчення української стародрукованої книги доби Бароко в українській гуманітаристиці.

У підрозділі 1.1 *«Поняття «бароко» та його реценція в українській гуманітаристиці»* проаналізовано дефініції «бароко» та простежено історію входження цього терміна в понятійний апарат української гуманітаристики. На матеріалі енциклопедичних видань, що друкувалися в межах Російської імперії, Радянського Союзу та України, а також українознавчих енциклопедій, виданих представниками української діаспори, проілюстровано поступове розширення семантики терміна «бароко» протягом XIX–XXI ст. У довідкових виданнях XIX ст. «бароко» визначалося як стиль європейської архітектури та живопису, що свідчив про занепад ренесансу. Енциклопедичні статті перших десятиліть XX ст. кардинально змінили дефініцію «бароко», проголосивши його домінантним художнім стилем західноєвропейської культури, поширеним в усіх галузях мистецтва. Починаючи з 1920-х рр. енциклопедичні видання збільшили обсяг статей по бароко, наводячи приклади барокових літературних творів, проте явище українського літературного бароко увійшло в енциклопедичний дискурс лише в 1950-ті рр. У новітніх українських енциклопедичних виданнях перших десятиліть XXI ст. «бароко» визначається як універсальна категорія, що охоплює всі рівні художньої творчості. Відповідно, до джерельної бази вивчення впливу стилю бароко на українську культуру включаються не лише твори літератури та мистецтва, але й пам'ятки філософії, теології, науки та історіографії.

У підрозділі 1.2 «*Розвиток вчення про бароко в дослідженнях пам'яток української книжкової культури*» проаналізовано історію вивчення української стародрукованої книги в міждисциплінарному контексті барокознавства. Історіографію проблеми впливу стилю бароко на українську стародруковану книгу розділено на три етапи: 1) збирання, бібліографічне опрацювання та різноаспектне дослідження українських книжкових пам'яток доби Бароко (XIX – початок XX ст.); 2) виділення барокових ознак у текстах та художньому оформленні українських книжкових пам'яток доби Бароко (30-ті – 80-ті рр. XX ст.); 3) узагальнення стильових особливостей українських книжкових пам'яток доби Бароко (з 1990-х рр.).

На першому етапі, протягом XIX – початку XX ст., коли термін «бароко» ще не було введено до широкого наукового обігу вітчизняної гуманітаристики, всебічне опрацювання українських стародруків створило передумови для вивчення книжкової культури доби Бароко. Розширені дані про склад та художнє оформлення української стародрукованої книги зафіксовано у бібліографічних дослідженнях В. Сопікова, П. Строева, І. Каратаєва, О. Родоського, О. Миловидова та І. Свенціцького. Джерелознавчий аналіз пам'яток української писемності, методологічні основи якого розроблялися в рамках філологічного семінару під керівництвом В. Перетца, у 1920-х рр. поживався завдяки діяльності Українського наукового інституту книгознавства та Комісії давнього українського письменства Всеукраїнської академії наук.

Другий етап, 1930–1980-ті рр., знаменував зародження та жвавий розвиток українського барокознавства. В цей період дослідження української стародрукованої книги розгорталися в аспекті книгознавства, бібліографії, філології та мистецтвознавства. У працях Д. Чижевського та С. Маслова було сформульовано теоретико-методологічні засади дослідження стилю бароко в пам'ятках української літератури. Проте присвячений феномену українського бароко доробок Д. Чижевського потрапив під ідеологічну заборону на території Радянського Союзу, а більшість праць С. Маслова залишилися

неопублікованими. Обмежені марксистським ідеологічним підходом радянські медієвісти дістали змогу вивчати лише ті аспекти стародрукованих книжкових пам'яток, які були пов'язані зі «світською» тематикою української барокової культури. За межами теорії радянського барокознавства лишалися праці представників української діаспори, повноцінну роботу яких обмежувала недоступність першоджерел. Та попри всі труднощі, в цей період було закладено фундаментальні принципи дослідження українських стародруків доби Бароко.

На третьому етапі, протягом 1990-х – початку 2020-х рр., барокознавчі студії інтегрували західноєвропейські та вітчизняні традиції в різноаспектному дослідженні культурних пам'яток XVII–XVIII ст. У загальному дискурсі українського барокознавства кінця XX – перших десятиліть XXI ст. найбільша кількість досліджень присвячена мовознавчому та літературознавчому аспектам проблематики. Також українські видання XVII–XVIII ст. широко застосовуються в якості першоджерел дослідження книжкової графіки доби Бароко. В інтердисциплінарному вимірі книгознавства усі здобутки філологічних та мистецтвознавчих студій, джерелами яких є українські стародруки, стають теоретико-методологічним підґрунтям для аналізу української книги доби Бароко.

Підрозділ 1.3. *«Перспективні напрями дослідження української книги доби Бароко в царині історичного книгознавства та інформаційних технологій»* присвячений аналізу міждисциплінарних публікацій, дотичних до теми впливу стилю бароко на українську стародруковану книгу, та огляду цифрових проєктів, спрямованих на введення в широкий науковий обіг пам'яток української книжкової культури Бароко.

Неповнота джерельної бази української книжкової культури доби Бароко пов'язана з тим, що велика кількість документів, які її репрезентують, розпорошена по бібліотечних фондах різних установ України і світу. Тому важливу роль в актуалізації маловідомих джерел українського бароко відіграють публікації співробітників тих наукових інституцій, які є

фондоутримувачами історико-культурної спадщини. На сьогодні провідним центром дослідження та популяризації джерел книжкової культури доби Бароко є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Її фонди акумулюють найбільшу, порівняно з іншими бібліотеками України, колекцію стародрукованих видань. Попримірникові каталоги та дослідження книжкових знаків, провенієнцій, маргіналій, укладені на матеріалах фонду НБУВ, є безпрецедентним джерелом для різноаспектних студій української книжкової культури XVII–XVIII ст. Виконувані співробітниками спеціалізованих історико-культурних відділів бібліотеки бібліографічні та книгознавчі дослідження примірників літературних пам'яток доби Бароко розширили репертуар вітчизняної барокової літератури і відомості про особливості її побутування.

Перспективними аспектами у вивченні стильових ознак української стародрукованої книги є виділення видавничих особливостей перевидань барокових творів; порівняння складу та оформлення рукописних і друкованих варіантів літературних пам'яток; аналіз ролі художнього оформлення у вираженні змісту видання. Виконані на перетині літературознавства та мистецтвознавства, такі роботи складають теоретико-методологічну базу для комплексного історико-книгознавчого розгляду впливу стилю бароко на українську стародруковану книгу.

Реалії останнього часу, пов'язані з карантинними обмеженнями та військовими діями на території України, поставили перед вітчизняним історичним книгознавством нове завдання – формування контенту для електронних ресурсів, що не лише забезпечують збереження та безбар'єрний доступ до книжкових пам'яток, але й надають довідково-бібліографічну інформацію. Наймасштабнішим з таких ресурсів на сьогодні є цифрова бібліотека «Україніка», що містить у вільному доступі цифрові копії понад 150 стародруків, більшість з яких презентують вершинні здобутки української літератури та книжкового мистецтва доби Бароко. Повнотекстові копії видань наукової літератури з теми українського бароко представлено також в низці

цифрових бібліотек, найбільшими серед яких наразі є «Ізборнік», «Історична спадщина України», «Культура України», «Diasporiana» та «Чтиво». Подальшому розвитку та популяризації студій з українського барокознавства, в тому числі й детальних історико-книгознавчих досліджень української книги, може прислужитися окремий поповнюваний цифровий ресурс, який би акумулював здобутки різноаспектних досліджень української стародрукованої книги доби Бароко.

Незважаючи на відсутність спеціальних книгознавчих праць, присвячених вивченню впливу стилю бароко на українську книжкову культуру, результати філологічних та культурологічних досліджень стародрукованої книги свідчать про правомірність постановки даного питання. Попри неодноразове декларування ознак впливу стилю бароко на окремі елементи художнього оформлення української богослужбової книги кінця XVI–XVIII ст., у вітчизняному книгознавстві досі бракує досліджень, які б розглядали обумовленість барокових елементів художнього оформлення змістом та функцією церковної книги як цілісної художньої системи. Саме цю лакуну українського барокознавства вперше заповнено в нашому дослідженні.

Другий розділ **«Теоретико-методологічні засади дослідження впливу стилю бароко на українську богослужбову книгу XVII–XVIII ст.»**, який складається з трьох підрозділів, присвячений формулюванню комплексної методології розгляду стародрукованого богослужбового видання як знакової системи та цілісного мистецького об'єкта, що функціонує в межах соціокультурної ситуації доби Бароко.

У підрозділі 2.1 *«Комунікаційні та художні особливості української богослужбової книги XVII–XVIII ст.»* розкрито специфіку джерельної бази дослідження. Українську богослужбову книгу доби Бароко представлено як художню систему, що складається з трьох рівнів: 1) матеріальної форми, вираженої через взаємодію тексту та книжкової графіки; 2) загального змісту, сформульованого учасниками редакційно-видавничого процесу у тексті передмови; 3) функції конкретного видання в церковній практиці. І матеріальна

форма, і зміст, і функція книги невіддільно одне від одного виражають ціннісні орієнтири своєї епохи.

У соціокультурній ситуації XVII–XVIII ст. друкована українська богослужбова книга користувалася високим попитом, а її продаж був прибутковим. Безперервне тиражування української богослужбової книги XVII–XVIII ст. почергово забезпечувала низка видавничих осередків: друкарні В.-К. Острозького, Гедеона Балабана, С. Соболя, Т. Вербицького, П. Телиці, М. Сльозки, Лазаря Барановича, Арсенія Желіборського, Києво-Печерської лаври, Львівського братства, унівського Успенського монастиря, чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, почаївського Успенського монастиря. До процесу створення української богослужбової книги XVII–XVIII ст., як засвідчено в текстах присвят і передмов, були залучені видатні богослови, видавці, редактори, перекладачі, настоятелі обителей, при яких діяли друкарні.

Друк української богослужбової книги XVII–XVIII ст. розвивався за вкрай несприятливих обставин, пов'язаних з міжконфесійними дискусіями, збройними протистояннями, пожежами та епідеміями, відсутністю належного фінансування, а також конкуренцією між друкарськими осередками та намаганнями монополізувати книжковий ринок. Ці історичні реалії визначали неоднакові технічні можливості для оздоблення богослужбової книги у різні періоди роботи давніх українських друкарень. Проте світоглядні та естетичні орієнтири доби Бароко розглядати богослужбову книгу в якості коштовного об'єкта спонукали українських видавців до застосування якнайкращих поліграфічних та редакційних ресурсів для оформлення цього типу продукції. Фаховість видавців та високий рівень поліграфічного виконання дозволяє вважати українські богослужбові видання XVII–XVIII ст. вершинним витвором українського книжкового мистецтва.

В якості інтегральних складових єдиної художньої структури богослужбового видання виділено традиційні компоненти художнього оформлення давньої української книги: форта, фронтиспіс, сторінкові гравюри, ілюстрації в тексті, заставки, кінцівки та ініціали. У довершених зразках

мистецтва давньої української книги, більшість з яких є богослужбовими виданнями друкарень Києво-Печерської лаври, Львівського братства, чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря та Почаївської лаври, виявлено ознаки складної художньої взаємодії елементів книжкової графіки зі змістом текстової частини. Встановлено, що метафорична образність форт, геральдичних та емблематичних композицій на зворотах титульних аркушів, сюжетні гравюри, заставки на початку розділів, ілюстрації в тексті вступають в по-бароковому вигадливі асоціативні зв'язки з вербальними наскрізними образами текстів присвят і передмов, увиразнюючи, узагальнюючи та інтерпретуючи зміст видання.

У підрозділі 2.2 *«Вияви стилю бароко в «комунікаційній» площині української богослужбової книги»* за допомогою просопографічного аналізу текстів передмов і присвят до українських богослужбових стародруків доби Бароко виділено натхненне бароковим світоглядом уявлення про книгу, її автора та читача. Богослужбова книга постає у вигляді безкровної жертви (офіри) небесному покровителеві видання; вдячного подарунку потенційному чи дійсному меценатові книги; коштовного подарунку читачеві. Образ видавця богослужбової книги у текстах присвят і передмов виявляється амбівалентно, утворюючи при цьому антиномічні пари до образу ідеального читача. Основними видами співвідношень між самопрезентацією видавця та його уявленням про читацьку аудиторію виділено антиномічні пари «слуга–господар», «пастир–паства», «вчений–опонент», «продавець–покупець».

Відзначено, що авторська індивідуальність у текстах передмов та присвят до українських богослужбових видань реалізується у множинності взаємосуперечливих номінацій. Парадоксальний образ скромного, але водночас войовничого видавця часто постає в межах окремих текстів передмов або циклу передмов до окремих видань. При розгляді усього корпусу присвят і передмов до українських стародруків спостерігається коливання образу видавця від одного полюсу до іншого, залежно від адресата, до якого звернено текст передмови.

Висловлювана авторами присвят/передмов рецепція богослужбового видання як богонатхненного дару, призначеного для піднесення Богові, меценатові та читацькому загалу, була рушієм до вироблення засобів додаткового увиразнення художньої структури цих книг. Поряд із багатою на експресивний потенціал книжковою графікою та виражальними можливостями шрифту і фігурної верстки, виявом естетичного смаку епохи визначено концентрацію тексту передмов та присвят навколо розгорнутої метафори книги. Цю метафору виявлено у множинності варіантів (море, джерело, сад, духовний хліб, чаша спасіння тощо), які спостережено й у графічному оздобленні богослужбових видань.

У підрозділі 2.3 «Вияви стилю бароко в художній структурі української богослужбової книги» введено поняття «художня структура книги», потрактоване як взаємозв'язок графічних і вербальних елементів, що увиразнюють зміст опублікованого у вигляді книжкового видання тексту. У художній структурі українських богослужбових видань виділено два типи для стилю бароко універсальні прийоми увиразнення книги: 1) узагальнення змісту книги за допомогою графічних засобів; 2) узагальнення змісту книги за допомогою вербальних засобів.

Приєм узагальнення змісту текстової частини видання за допомогою місткого графічного образу простежено в оформленні українських богослужбових книг XVII–XVIII ст. Механізм творення цього узагальнення співставлено з принципами ілюстрування «Біблії Руської» 1517–1519 рр. Ф. Скорини. Гравюри, вміщені на початку видань окремих книг «Біблії Руської», виступають у ролі ілюстрацій до початкового фрагменту однієї з сюжетних ліній тексту, перетворюючи цю сюжетну лінію на узагальнюючий образ усього тексту. Натомість узагальнюючі зміст видання сюжетні зображення на фортах і фронтисписах до богослужбових видань значно розширюють контекст зображуваного та можливості його інтерпретації. На прикладі багатопланової гравюри із сюжетом гріхопадіння встановлено, що залежно від позиції в книзі одне й те ж зображення може виконувати роль

алегорії гріхопадіння, покаяння, прощення або посту. Розвиток виражальних можливостей гравюр на фортах, фронтиспісах, заставках та ілюстраціях текстової частини видання полягає у поєднанні цих елементів із супровідним текстом. Такі композиції стають виявом емблематичного мислення барокових митців.

Підкреслено, що прийом метафоричного іменування книги, так само як і графічні метафори змісту, теж були засвоєні кириличним книгодрукуванням ще в часи Ф. Скорини. У тексті загальної передмови до празького видання «Біблії Руської» 1519 р. наведено метафоричне уподібнення книги до ріки. У передмові до Острозької Біблії 1581 р. виділено цілу низку метафор, що прирівнюють книгу до меча, небесного дару та моря. Метафоричні іменування книги надалі стали продуктивним текстотвірним засобом передмов до українських богослужбових видань XVII – початку XVIII ст. Встановлено, що презентація книги, як основна мета тексту передмови в українській книжковій культурі доби Бароко, реалізувалась за допомогою двох способів побудови метафоричного уподібнення. Перший з них в якості стимулу для творення метафори використовував ті поняття, які визначають книгу: її назву, структуру, зміст та значення. У другому стимулом для метафоричного уподібнення ставала сама книга як продукт творчого процесу автора чи видавця.

Комплексний міждисциплінарний підхід до вивчення впливу стилю бароко на українську богослужбову книгу XVII–XVIII ст. дозволив виділити універсальні прийоми увиразнення редакційно-видавничого оформлення давньої богослужбової книги та аргументувати висновок про їхню обумовленість культурно-історичними чинниками доби Бароко. Кожна із виділених загальних ознак впливу бароко на комунікаційну та художню структуру українського богослужбового видання знаходить свій унікальний вияв у конкретних функціональних різновидах богослужбових видань: сакральньо-богослужбових виданнях церковного вжитку (Євангеліях, Апостолах) та церковно-богослужбових книгах (Часословах, Служебниках, Октоїхах, Акафістах та Молитвословах, Тріюдах).

У третьому розділі «**Стиль бароко в українських богослужбових книгах тижневого та денного циклу XVII–XVIII ст.**», що складається з двох підрозділів, відповідно до особливостей комунікативної ролі, запропоновано розподіл церковних книг на три групи: книги для богослужінь денного, добового та річного циклів.

Підрозділ 3.1 «*Стиль бароко у збірках денного богослужбового циклу*» присвячено розгляду маркованих стилем бароко редакційно-видавничих особливостей видань Часослова та Службника. Порівняно з іншими богослужбовими книгами доби Бароко, Часослов зазнав найбільше перевидань. Призначені і для богослужбових потреб, і для навчання грамоті збірки, до складу яких входив текст Часослова, здебільшого мали скромний зовнішній вигляд. Проте в низці видань Часослова зафіксовано виразні риси стилю бароко: застосування узагальнюючої метафори молитви в художньому оформленні та текстах передмов. У перевиданнях великоформатних Часословів XVIII ст. друкарні Києво-Печерської лаври в якості такої метафори виступає форта-мідерит із сюжетом про митаря і фарисея як алегорії смиренної молитви. Вербально-візуальний образ безперервної молитви виділено в оформленні текстової частини києво-печерських та почаївських Часословів другої половини XVIII ст. Євангельська символіка денних богослужінь послідовно розкривається в циклі сюжетних заставок та дескриптивних віршів, що супроводжують кожну службу добового циклу. Справжньою бароковою інновацією в оформленні києво-печерських Часословів XVIII ст. визначено застосування у текстовій частині Часослова 1742 р. сюжетних заставок із віршами, що вербалізували символіку служб денного циклу богослужінь. Цей прийом художнього оформлення Часослова було використано і у почаївському Часослові 1760 р.

Редакційно-видавниче оформлення українських Службників доби Бароко демонструє не лише способи художньої інтерпретації сакрального тексту, але і зв'язок видання із реаліями свого часу. У Службниках XVII ст. простежено послідовний розвиток традиції вшанування представників вищих

чинів православної, а у XVIII ст. – греко-католицької церковної ієрархії, які опікувалися роботою українських друкарень. Тексти присвят до Леона Шептицького, Филипа Володковича та Феодосія Рудницького є високими зразками барокового риторичного мистецтва. Яскравий вияв стилю бароко також досліджено у сповнених метафоричними іменуваннями книги та дошкульною критикою конкурентів текстах передмов до києво-печерських та львівських Службників XVII ст. Метафоричне узагальнення змісту Службника в графічному оформленні послідовно втілювалось в образах авторів Літургії та алегоричних образах Євхаристії в ілюстраціях до численних перевидань цієї книги. Євангельська основа таїнства Євхаристії стала основним стимулом для графічних та вербальних метафор, що використовувалися в художньому увиразненні українських Службників XVII–XVIII ст. Сюжет Тайної вечері та Розп'яття був традиційним у композиції форт та фронтиспісних гравюр київських та львівських Службників XVII ст. З кінця XVII ст. до арсеналу художніх засобів оформлення київських та чернігівських Службників було додано алегоричне зображення Євхаристичної жертви Христа.

Підрозділ 3.2 *«Стиль бароко у збірках тижневого богослужбового циклу»* присвячений аналізу редакційно-видавничого оформлення видань Октоїха та Акафістів, тексти яких доповнюють усталені добові богослужіння змінними, в залежності від дня тижня, молитовними темами.

Основні принципи редакційно-видавничого оформлення українських Октоїхів протягом XVII–XVIII ст. зазнали художньої еволюції. До складу видань першої половини XVII ст. увійшли великі за обсягом передмови, адресовані широкому колу читачів, та присвяти патронам і меценатам богослужбового книгодрукування. Узагальнюючим метафоричним образом Октоїха у текстах присвят і передмов виділено молитву, що вербалізується за допомогою нагромадження метафоричних уподібнень із найрізноманітнішими матеріальними об'єктами, явищами та абстрактними поняттями: ліствицею, сьйвом, зброєю, коштовностями, музичними інструментами тощо. В площині

книжкової графіки узагальнюючою метафорою виділено образ Іоанна Дамаскіна, гравюри із зображенням якого часто супроводжувалися віршами. Зафіксовано високу продуктивність прийому повтору однакових гравюр в оформленні українських Октоїхів. Повторне використання гравюр із образом Іоанна Дамаскіна, сюжетом Розп'яття та старозавітної Трійці надавало симетрії оформленню текстової частини Октоїха та водночас демонструвало властивості графічного образу до зміни смислів при зміні позиції в структурі книги.

У редакційно-видавничому оформленні видань Акафістів XVII–XVIII ст. простежено типове для стилю бароко поєднання графічних та вербальних засобів творення цілісного художнього образу. Багатокомпонентні композиції титульних аркушів, сторінкові гравюри з віршами та ілюстрації в тексті українських акафістників транслюють образ еталонної молитви та вшановують молитовного адресата. У передмовах до киево-печерських збірок Акафістів XVII ст. послідовно використовується метафоричний образ ліствиці, що ототожнює молитовну практику із процесом поступового самовдосконалення та сходження до Бога. Бароковим прийомом художнього увиразнення текстової частини видань українських Акафістів XVII–XVIII ст. визначено поєднання у фронтиспісній композиції іконічного образу адресата відповідного акафіста і поетичної молитви до цього адресата. У складі киево-печерських акафістників другої половини XVII ст. та почаївських молитвословів другої половини XVIII ст. надруковано цілу низку віршів до Бога, Богородиці, ангелів та святих.

Під впливом стилю бароко в редакційно-видавничому оформленні основних збірок XVII–XVIII ст., у складі яких тиражувалися тексти для відправи богослужінь денного та тижневого циклу (Часослов, Служебник, Октоїх, Акафісти), було розроблено специфічні вербально-графічні засоби метафоричного узагальнення основної теми богослужбової книги.

Четвертий розділ **«Стиль бароко в українських богослужбових книгах річного циклу XVII–XVIII ст.»** складається з трьох підрозділів. У ньому розглянуто барокові риси оформлення священно-богослужбових (Євангеліє та Апостол), церковно-богослужбових (Мінеї та Трійді) книг та гомілетичних

видань, які забезпечують церковний богослужбовий рік уніфікованими текстами для відправи та пропонують готові риторичні взірці для проповідей.

У підрозділі 4.1 «*Стиль бароко в священно-богослужбових виданнях*» виділено особливості вияву стилю бароко в редакційно-видавничому оформленні українських видань Євангелій та Апостолів XVII–XVIII ст., які використовувалися під час церковних богослужінь.

На матеріалі львівських, київських та почаївських видань Євангелія XVII–XVIII ст. яскраво простежено розвиток метафоричного значення барокової книги як Божого творіння. Присвяти Спасу Вседержителю до львівських Євангелій XVII – початку XVIII ст. і Богові Слову до київських Євангелій 1697 р. та 1712 р. прославляють Ісуса Христа в якості творця, автора, патрона й основного персонажа книги. Графічний образ Спасу Вседержителя, вперше вжитий в якості фронтиспісу до львівського Євангелія 1636 р., у фронтиспісних сторінкових мідеритах київських видань другої половини XVIII ст. виділено узагальнюючою метафорою змісту видання, що прирівнюється до проповіді Христа про покаєння та віру. Встановлено, що такий самий метафоричний зміст транслює гравюра із зображенням книги, використана в оформленні титульних аркушів почаївських Євангелій 1771 р. та 1780 р. Бароковими графічно-поетичними елементами оформлення почаївських великоформатних Євангелій XVIII ст. стали фронтиспісні гравюри із зображенням євангелістів, що супроводжувались віршованими текстами.

Визначено, що у редакційно-видавничому оформленні українських Апостолів XVII–XVIII ст. послідовно застосовується збірний образ автора – дванадцяти апостолів як свідків та послідовників вчення Христа, а також проповідників Слова Божого. Проповідницьку місію апостолів та драматичні події із їхніх житій відображено в циклі мініатюр, що ілюмінують текстову частину видань Апостола. Вагомість впливу книги Діян апостолів на духовне життя вірян стає стимулом до численних метафоричних іменувань цього видання у текстах присвят і передмов XVII ст. Еталонним зразком цілісної художньої структури барокової книги є львівський Апостол 1666 р., в якому

узагальнююча метафора змісту видання виражена через символіко-алегоричну композицію титульного аркуша та сповнений розгорнутих метафор книги текст передмови.

Особливості редакційно-видавничого оформлення священно-богослужбових книг річного циклу виразно свідчать про впливовість стилю бароко на вербальну і на графічну площину художньої структури цих видань. Образи Ісуса Христа, євангелістів та апостолів, як речників Слова Божого і як авторів сакральних текстів, виступають у ролі узагальнюючих метафор на титульних аркушах та у фронтиспісних гравюрах видань Євангелій та Апостолів XVII–XVIII ст. Спас Вседержитель стає адресатом присвят до більшості видань Євангелія, в той час, як окремі видання Апостола присвячуються гідним високої пошани земним адресатам – Богданові Стеткевичу, Петру Могилі та Арсенію Желіборському. Наявність присвяти у структурі видань сакрального тексту передбачає вербалізацію образу книги як коштовного подарунку, що здійснюється за допомогою низки різноманітних метафоричних уподібнень. Сюжети численних мініатюр, відображаючи ключові події з життя Ісуса Христа, виділяють і символічне значення окремих служб річного циклу.

У підрозділі 4.2 «*Стиль бароко в церковно-богослужбових виданнях річного циклу*» узагальнено принципи редакційно-видавничого оформлення українських видань богослужбових Міней (Анфологіонів) та Тріодей.

Художню структуру друкованих збірок українських Анфологіонів вирізняють насамперед звернені до широкого кола читачів тексти передмов, у яких вживається широке розмаїття метафоричних іменувань цієї книги. Високої продуктивності набуло уподібнення Анфологіона до певного флористичного образу, який спирається на етимологію назви видання. Разом з тим, у ланцюжках синонімічних уподібнень, відповідно до традицій барокової естетики, Анфологіон ототожнювався із водною стихією, коштовним камінням та музичним інструментом. Образ церковного року в художній структурі Анфологіона втілюється у циклах гравюр, що ілюструють окремі розділи

текстової частини видань. Більшість із них використовувались і для ілюстрування інших богослужбових збірок (Октоїхів, Тріодей, Служебників тощо), в яких оспівувались аналогічні євангельські сюжети та молитовні адресати. Зіставлення функцій одних і тих самих гравюр у структурі різних богослужбових збірок дало змогу простежити барокову варіантність інтерпретації однакових графічних сюжетів в українській книжковій культурі доби Бароко.

Українські видання Тріодей XVII ст. вирізняються текстами передмов та присвят, що сповнені бароковими засобами увиразнення, гербовими віршами на честь меценатів видань, а також багатством художнього оформлення. У художній структурі видань Тріодей найвиразнішими бароковими елементами визначено розлогі метафоричні іменування книги, сформульовані в текстах присвят і передмов. У виданнях Тріоді пісної виявлено високу продуктивність порівняння книги з духовною їжею, а Тріодь цвітна уподібнювалась до флористичних образів. Поряд з цим, подібно до інших богослужбових книг, синонімічні ряди називання Тріодей включали в себе також образи небесного скарбу, дзеркала істини, джерела життя, ран Христових, дарів волхвів, церковних співів, меду, чаші спасіння та ін. Аналогічно до оформлення інших богослужбових збірок, форти видань Тріодей XVII ст. візуалізували образи авторів цієї збірки – Іоанна Дамаскіна, Йосифа Піснетворця та інших ранньовізантійських поетів. Образ Іоанна Дамаскіна, як автора тріодних піснеспівів, виділено на фронтиспісних гравюрах у низці видань Тріоді пісної та Тріоді цвітної. Проте обов'язковим елементом художнього оформлення Тріодей були й цикли ілюстрацій, що графічно виділяли основні теми богослужінь великопісного та пасхального циклу. Видання Тріодей були адресовані широкому колу читачів, а декотрі з них містили присвяти патронам та меценатам. У складі Тріодей XVII ст. було опубліковано гербові вірші та присвяти Федору Проскурі-Суцанському, Томашеві Замойському, Мойсею Могилі, Адаму Мефодію Киселю, Петрові Могилі, Василю Лупулу, Матею Басарабу, Йосифові Тризні, Арсенію Желіборському та Лазареві Барановичу.

Редакційно-видавничі особливості церковно-богослужбових видань, що забезпечують уніфіковану молитву річного богослужбового циклу, виразно демонструють ознаки впливу барокового стилю. Вони вирізняються насамперед циклами ілюстрацій, в яких візуалізуються основні теми богослужінь церковного року. Більшість видань Анфологонів і Тріодей XVII – початку XVIII ст. містять сповнені виразної барокової образності тексти присвят і передмов, у яких експлікуються довгі синонімічні ряди метафоричних іменувань богослужбової книги, а також розвивається традиція вшанування мецената видання.

У підрозділі 4.3 «Образ богослужбового року в оформленні видань барокових проповідей XVII ст.» проаналізовано зв'язок редакційно-видавничого оформлення українських гомілетичних збірок XVII ст. із традицією оформлення богослужбової книги. Від рохманівського «Євангелія учительного» Кирила Транквіліона Ставровецького 1619 р. до його унівського перевидання в 1696 р. в українському книгодрукуванні спостерігається поступовий розвиток традиції декорування збірок проповідей на свята богослужбового року. В контексті цієї традиції «Вінець Христов» А. Радивиловського розглянуто як взірцевий приклад візуалізації сюжетів євангельського тексту, що вербалізуються в текстах недільних богослужінь церковного року. За допомогою графічних засобів (ілюстративних заставок, фігурного виділення структурних частин) унаочнено метафору «богослужбового року», яка поєднує знакові епізоди земного життя Ісуса Христа в єдиний «вінець» його подвигів.

Збірки проповідей, що забезпечували повчання до святкових богослужінь церковного року, в редакційно-видавничому оформленні багато в чому взорувалися на богослужбові збірки річного циклу. В текстах присвят і передмов загальний зміст гомілетичних збірок визначається як зразок моральної поведінки, гідний для наслідування та укріплення у вірі. Типові для богослужбових видань доби Бароко уподібнення книги до квітника, скарбу, дзеркала чеснот, зброї у збірках барокових проповідників доповнюються

розгорнутими метафорами книги-ключа, що відкриває двері до розуміння Святого Письма; книги-меча, що навчає застосовувати Слово Боже в боротьбі з гріхом; книги-сурми, що сповіщає про дні вшанування Бога, Богородиці та святих; книги-саду, що вшановує Богородицю; книги-вінця, що оспівує жертву Христа. Цикли ілюстрацій в текстовій частині гомілетичних збірок Лазаря Барановича та Антонія Радивиловського послідовно візуалізують образ богослужбового року, повторюючи принципи художнього оформлення багатоілюстрованих видань Міней та Тріодіонів.

Редакційно-видавничі особливості священно-богослужбових, церковно-богослужбових видань та гомілетичних збірок, що забезпечують уніфікованими текстами річний цикл богослужінь, демонструють ті ж ознаки впливу стилю бароко, які спостерігаються в богослужбових збірках денного та тижневого циклу. Відмінністю збірок річного циклу є візуалізація образу богослужбового року в ілюстраціях текстової частини видань.

П'ятий розділ **«Емблематична поезія українського бароко в структурі кириличної книги XVI–XVIII ст.»** складається з двох підрозділів, в яких аналізується традиція застосування графічно-поетичних композицій в якості елементів художнього оформлення українських кириличних видань кінця XVI–XVIII ст., включно з богослужбовими.

Підкреслено, що першоджерелами для дослідження текстів геральдичної та дескриптивної поезії, як непересічного явища літератури українського бароко, є примірники видань кириличних стародруків кінця XVI–XVIII ст., які зберігаються в спеціалізованих фондах наукових бібліотек. Велика кількість геральдичних віршів та окремі зразки жанру дескриптивної поезії зафіксовані в бібліографічних джерелах і перевидані в складі антологій. Проте значний масив емблематичної поезії, надрукованої в українських стародруках, досі залишається маловідомим, а отже, і маловивченим. Неповнота наявних на сьогодні бібліографічних відомостей про геральдичні та дескриптивні вірші у складі кириличних стародруків унеможлиблює повномасштабне дослідження феномену української емблематичної поезії та викликає потребу

бібліографічного обліку цих поетичних текстів. Труднощі науково-бібліографічного обліку віршів, надрукованих у якості доповнення до книжкової гравюри, пов'язані із проблемами варіантності видань-першодруків та особливостями примірників окремого бібліотечного фонду. Поширена в книжковій культурі XVII ст. практика присвячувати частини тиражу одного видання різним особам є однією із причин варіантності примірників. Збережені в бібліотечному фонді примірники одного видання можуть містити різні тексти геральдичних віршів. Наявність (чи відсутність) вірша в примірнику певного видання залежить також від стану збереженості книги. Геральдичні вірші, що вміщувалися зазвичай на початкових аркушах видання, у багатьох примірниках можуть бути втрачені або пошкоджені в процесі використання книги. Дефектність примірника часто також пов'язана з відсутністю частини ілюстрацій. У численних примірниках богослужбових книг бракує аркушів зі сторінковими гравюрами, що містили зображення святих і дескриптивні вірші.

Підрозділ 5.1 *«Геральдична поезія в українському кириличному книговидаванні»* розглядає закономірності розвитку українського геральдичного вірша на тлі тих змін, яких зазнала художня структура української стародрукованої книги в цілому і богослужбова книга зокрема. До заборони національного книгодрукування, спричиненої указом Петра I 1720 р., більшість українських стародрукованих видань прикрашали гербові вірші та присвяти шляхтичам, представникам вищих чинів церковної ієрархії та козацької верхівки. Найбільшу кількість геральдичних віршів знаходимо у виданнях друкарень Києво-Печерської лаври та Львівського братства, що були найпотужнішими та найбільш довговічними видавничими осередками того часу. Окремі зразки української геральдичної поезії трапляються також у виданнях Острозької та Дерманської друкарень, Львівської друкарні Михайла Сльозки, чернігівської друкарні, мандрівної друкарні Кирила Транквіліона Ставровецького, Унівської друкарні та в поодиноких виданнях друкарень Павла Домжива Лютковича Телиці в Угорцях, Арсенія Желіборського у Львові, Спиридона Соболя у Києві, львівської друкарні при монастирі св. Юра. У

львівських та почаївських виданнях традиція вшанування патрона друкарні у гербовій поезії зберіглася і в 30–50-ті рр. XVIII ст.

Зважаючи на неповноту фіксації української геральдичної поезії у бібліографічних джерелах, можна лише приблизно визначити загальну кількість україномовних віршів, що супроводжували зображення гербів у складі кирилических видань кінця XVI – першої половини XVIII ст. На основі евристичного аналізу бібліографічних відомостей із антологій української поезії та зведеного каталогу українських стародруків Я. Запаска та Я. Ісаєвича наразі можна виокремити понад 90 зразків геральдичної поезії, написаних староукраїнською літературною мовою та надрукованих на теренах України. Близько 40 з цих текстів увійшли до складу богослужбових видань XVII – середини XVIII ст.

Розквіт української геральдичної поезії припадає на кінець XVI – першу половину XVII ст. і пов'язаний з оспівуванням тих князівських та шляхетських родів, які брали участь у поширенні книгодрукування на теренах України. Незначна кількість геральдичних віршів підписана криптонімами, більшість – анонімні, проте їхнє авторство приписують авторіві тексту видання, авторіві передмови або друкареві. Відповідно, авторами цих текстів стала плеяда барокових літераторів, так чи інакше задіяних до процесу книгодрукування: Герасим Смотрицький, Даміан Наливайко, Андрій Скульський, Степан і Памва Беринди, Гавриїл Дорофієвич, Тарасій Земка, Кирило Транквіліон Ставровецький, Лазар Баранович та ін.

Ранні зразки геральдичної поезії у структурі книги виконували роль поетичної присвяти. В них оспівувалися не лише звитяги роду адресата, але й наголошувався конкретний внесок представника цього роду в друк видання. Проте вже з перших десятиліть XVII ст. геральдичний вірш в структурі книги став декоративним доповненням прозової присвяти. Його функцією була поетизація звитяг мецената видання, внесок якого у розвиток книгодрукування деталізувався у тексті присвяти. Автори присвят до українських стародруків використовували увесь спектр художніх тропів та прийомів, характерних для

мови барокової літератури: розгорнуті метафори, протиставлення, гру слів, звукові повтори, ілюстрування богословських істин образами з античної міфології тощо. В структурі тексту книжкової присвяти помітну роль відіграє панегіричне прославлення адресата. Подібно до панегірика, що в свою чергу є одним із провідних жанрів літератури українського бароко, у присвяті оспівуються чесноти та звитяги видатної особи та звеличується шляхетність її роду. Проте, на відміну від панегіриків, для яких основною метою є прославлення адресата, в книжкових присвятах позитивні якості адресата постають в якості обґрунтування підстави, яка спонукала видавця присвятити книгу саме цій особі.

Своєрідною альтернативою віршам, що оспівували символіку герба мецената видання, були поезії до зображень, які виконувати роль емблеми друкарні. Впродовж XVII ст. найбільше таких віршів було надруковано в складі видань Львівського братства. В якості емблеми друкарня львівського братства використовувала іконічне зображення Успіння Богородиці або Воскресіння Христа, яке у виданнях 1630-х – 1680-х рр. часто було поєднано із зображенням герба міста Львова.

Підрозділ 5.2 *«Дескриптивна поезія в українському кириличному книговидаванні»* виділяє обумовлені функцією в системі художнього оформлення книги тематичні особливості та історію розповсюдження малодослідженого жанру української барокової поезії – дескриптивної епіграми. Введенню текстів дескриптивних віршів у науковий обіг сприяли бібліографічні та книгознавчі дослідження кінця XIX–XX ст. В наявних бібліографічних джерелах згадується близько 100 поетичних текстів, що використовувались як вербальне доповнення до книжкових гравюр в українських виданнях XVII–XVIII ст. Найбільше дескриптивної поезії зафіксовано у виданнях друкарні Києво-Печерської лаври (67) та Почаївського монастиря (26). Низку віршів також виявлено у виданнях друкарні Львівського братства (9). Визначення точної кількості наразі неможливо, оскільки відсутність в бібліографічних описах назви вірша не дає змоги встановити факти повторного використання

однакових текстів у різних виданнях. Лише безпосередня робота з джерелами – примірниками видань, що містяться у різних бібліотечних фондах, дасть змогу встановити реальну кількість зразків жанру, що збереглися до нашого часу. У примірниках з фонду НБУВ ми зафіксували понад 170 текстів дескриптивних віршів. Частина з них не згадана в бібліографії.

Аналіз бібліографічних джерел та значного масиву першодруків дескриптивної поезії, виявленої у фонді НБУВ, дає змогу простежити хронологічні рамки побутування досліджуваного явища. Найбільш ранній віршований підпис до книжкової ілюстрації ми зафіксували на сторінках дерманського Октоїха 1604 р. У цьому вірші є жанрові ознаки дескриптивної епіграми – лаконічність та називання образів, зображених на гравюрі. Найпізніший факт використання дескриптивної епіграми в ролі художнього оформлення богослужбової книги фіксуємо у виданні Ірмологіона 1794 р. друкарні Почаївського Успенського монастиря. Щоправда, цей поетичний текст до зображення Іоанна Дамаскіна активно використовувався у львівських богослужбових виданнях XVII ст.

Розвиток жанру української дескриптивної поезії та її тематичного розмаїття нерозривно пов'язаний із розвитком стилю бароко в художньому оформленні стародрукованого видання. Найбільшого поширення дескриптивна поезія набула в середині XVII ст., ставши засобом вербального доповнення книжкової гравюри. Надруковані на звороті титульного аркуша, перед основним текстом видання чи його структурною частиною дескриптивні вірші оспівували образ автора видання, молитовного адресата чи центральний образ тексту, відіграючи інтегруючу роль у загальній системі художнього оформлення книги. Традиція використання дескриптивної поезії в якості елемента художнього оформлення книги зберігала продуктивність і впродовж XVIII ст.

У дескриптивній поезії найповніше реалізувалось барокове тяжіння до об'єднання візуального та поетичного образу в елементах художнього оформлення книги. Основними об'єктами оспівування в текстах дескриптивних

віршів були зображені на книжкових гравюрах небесні покровителі друкарні, святі-автори богослужбових творів, молитовні адресати або святі, про яких ішлося в тексті видання. Переважна більшість українських дескриптивних віршів оспівує образ Ісуса Христа і Богородиці, а також адресатів текстів акафістів, авторів церковних гімнів, євангелістів та персонажів житій святих.

У першій половині XVII ст. для художньої структури українських кирилических стародруків було характерне застосування поодиноких дескриптивних віршів, функцією яких було підсилення естетичного ефекту окремих книжкових гравюр. Із середини XVII ст. спостерігається значне розповсюдження практики введення в художню структуру книги циклів дескриптивних віршів. Вміщені на початку різних розділів текстової частини одного видання дескриптивні вірші посилювали естетичну дію цілого ансамблю книжкових ілюстрацій, що в сукупності творило узагальнюючу візуально-поетичну метафору змісту книги.

Геральдичні та дескриптивні вірші, зафіксовані на сторінках українських стародруків, є складним історико-культурним явищем, що відображає особливості видавничого процесу кінця XVI–XVIII ст. та багатоаспектно репрезентує книжкову культуру доби Бароко. Наукове перевидання цих текстів сприятиме їхній реактуалізації в сучасному дискурсі українського барокознавства.

ВИСНОВКИ

Основними теоретичними та практичними результатами дисертаційного дослідження, виконаного у вигляді монографії, стали такі положення:

1. Аналіз історіографічних джерел засвідчив, що недослідженість теми впливу бароко на українську богослужбову книгу XVII–XVIII ст. пов'язана насамперед з тим, що цей вид продукції українських друкарень тривалий час лишався на маргінесі українознавчих студій. Релігійні видання не були актуальним джерелом для вивчення явищ культури з позицій позитивістського підходу, який домінував у наукових працях XIX ст. Церковнослов'янські тексти

не сприймалися в якості органічної складової національної культури, вважалися не рушієм її розвитку, а радше засобом «зросійщення». Натомість ґрунтована на марксистському підході ідеологія 1930–1980-х рр. сповільнювала розвиток досліджень українських книжкових пам'яток через їхню релігійну тематику. Лише на зламі ХХІ ст. з'явилися передумови для залучення до континууму української барокової культури текстів, писаних як староукраїнською, так і польською, латинською та церковнослов'янською мовами. Це, в свою чергу, дало поштовх до вивчення української богослужбової книги як об'єкта національної культури.

Феномен українського бароко теж пройшов непростий шлях до свого визнання. Відкрите в 1920-ті рр., замовчуване та всіляко знецінюване протягом 1930–1950-х рр., поняття «українське бароко» зусиллями окремих сміливців протягом 1960–1980-х рр. було введено в широкий науковий обіг. Останнє десятиліття ХХ ст. – перші десятиліття ХХІ ст. стали справжнім злетом українського барокознавства. В цей період українські книжкові пам'ятки ХVІІ–ХVІІІ ст. були об'єктом різноаспектного вивчення в контексті їхнього зв'язку з бароковою естетикою.

Основними напрямками досліджень, що складають теоретико-методологічну основу для комплексного розгляду впливу стилю бароко на українську богослужбову книгу, є виділення типографічних особливостей видань барокових творів; аналіз ролі художнього оформлення у вираженні змісту барокового твору; вивчення історії побутування примірників барокових творів; дослідження книжкової графіки бароко; студії гербових віршів як інтегрального елементу книжкового видання доби Бароко. Досі такі дослідження проводилися в основному на матеріалі видань барокових проповідей, житій, поетичних творів та панегіриків.

2. Пропонований у нашому дослідженні комплексний історико-книгознавчий підхід до розгляду української богослужбової книги в якості цілісного мистецького об'єкта дозволив значно розширити уявлення про вплив стилю бароко на українську книжкову культуру ХVІІ–ХVІІІ ст. Поєднання

типових для книгознавства методів (бібліографічного та типографічного) із методикою дослідження книги як знакової системи (структурно-семіотичний аналіз) і об'єкта комунікації сприяло встановленню загальних ознак бароко, які стали продуктивними для увиразнення української богослужбової книги; визначенню хронологічних та географічних рамок поширення стилю бароко в богослужбовій книзі українських друкарських осередків; виділенню особливостей застосування художніх засобів бароко в різних тематично-функціональних групах української богослужбової книги; представленню феномена української барокової епіграми в якості компонента художнього оформлення української книги доби Бароко; реконструкції просопографічного портрета видавця, його ціннісних орієнтирів та уявлення про читацьку аудиторію доби Бароко.

3. Основними маркерами стилю бароко в редакційно-видавничому оформленні українських стародруків визначено використання графічних та вербальних метафор книги, що створюють її пізнаване «видавниче обличчя».

Графічні метафори книги виділено на основі компаративного та структурно-семіотичного аналізу типових елементів художнього оформлення понад 300 перевидань богослужбової книги, що виходили в різних українських друкарнях протягом XVII–XVIII ст. Графічні метафори книги є виразниками складної взаємодії між сакральним текстом та його інтерпретацією в книжковій гравюрі. В основі художнього прийому графічної метафори книги лежить уподібнення книги до певного візуального образу, об'єктивованого в різних елементах художнього оформлення: на титульному аркуші, у фронтиспісі, в сюжеті заставки, ініціала або текстової ілюстрації. Основними типами графічних метафор книги в українських стародруках є метафори, що ототожнюють книгу з узагальненим графічним образом її автора, змісту, видавця або мецената.

Нижня частина форт до багатьох українських богослужбових видань XVII ст. містить сюжетне зображення, що може бути потрактоване як графічна метафора певного видавничого підприємства. Наприклад, друкарню Києво-

Печерської лаври представляють постаті Антонія і Феодосія по обидва боки храму Успіння. В композиціях титульних аркушів лаврських друків часто використовується рослинний мотив, що символізує виноградну лозу. Стебла цієї лози «виростають» з храмової будівлі, уподібнюючи друкарню до виноградника Христового, який дає свої плоди у вигляді найнеобхідніших видань. Продуктивним метафоричним образом видавця книги у композиції форт до українських стародруків стають зображення храмових будівель тих церковних осередків, при яких функціонували друкарні. Функцію метафори видавця книги відіграють також фронтиспісні зображення на звороті титульних аркушів видань, що виконують роль емблеми друкарні. У виданнях Києво-Печерської лаври та Львівського братства – це іконічне зображення Успіння Богородиці. Надмірне використання декоративних прикрас, символіко-алегоричних зображень та сповненої національних мотивів рослинної орнаментики, які вважаються основними маркерами впливу бароко на українську стародруковану книгу, ми розглядаємо в якості додаткових елементів, задіяних у творення графічної метафори книги.

Вербальні метафори книги виявлено у текстах присвят і передмов до українських богослужбових видань XVII–XVIII ст. Механізм творення вербальної метафори книги полягає в ототожненні книги з певним предметом або явищем на основі подібності, утвореної асоціативно. Спільним для усіх текстів присвят і передмов до богослужбових видань є метафоричне уподібнення книги до офіри Богові або коштовного подарунку меценатові та читачеві. Загальний метафоричний образ книги як дару у текстах присвят і передмов до різних богослужбових видань доповнювався широким спектром метафоричних порівнянь. Наприклад, богослужбова книга уподібнювалася до плодів ниви, весняного цвіту, хліба, дарів волхвів, лепти вдовиці, дзеркала, коштовностей, зброї тощо.

4. Поряд із рисами стилю бароко, спільними для редакційно-видавничого оформлення усього масиву української богослужбової книги, яскраво виділяються ознаки, характерні для окремих видів церковних видань.

Основними функціонально-тематичними видами української богослужбової книги виділено книги для здійснення богослужіння денного, тижневого та річного богослужбового циклу. Книги, призначені для богослужінь денного (Часослови) та тижневого циклу (Октоїх та збірки акафістів), у системі свого редакційно-видавничого оформлення реалізують наскрізний образ смиренної молитви. У перевиданнях Часословів цей образ транслують постаті святих угодників, апостолів та ангелів, звернених до Бога. У виданнях Октоїхів та Акафістів образ молитви реалізується через вербальну метафору книги, ототожненої з молитвою. Для редакційно-видавничого оформлення Службників характерне використання вербального та графічного уподібнення книги до Євхаристійної жертви Христа. Відправу річного богослужбового циклу забезпечувала група священно-богослужбових (Євангеліє та Апостол) і церковно-богослужбових (Мінеї та Тріоді) видань. При порівнянні форт перевидань однієї й тієї ж богослужбової книги виділено механізм метафоричного узагальнення змісту книг певної тематично-функціональної групи. Для видань Анфологіонів найтиповішим є метафоричне уподібнення книги до результату творчої діяльності церковних отців-піснетворців. Перевидання Євангелій та збірок проповідей Євангелій учительних на своїх фортах метафоризують образи євангелістів та сцени з життя Ісуса Христа. Події Страсного тижня та знаряддя мук Христових лягли в основу типових графічних та вербальних метафор, що збагачують художню структуру видань Тріоді пісної.

5. На основі реконструкції ціннісних орієнтирів українських видавців богослужбової книги, співвідносних з бароковою аксіологією, встановлено низку соціальних ролей, які почергово приміряли на себе автори передмов: «недосконалий раб Божий», «пастир», «власник/працівник друкарні», «прохач про фінансову допомогу» та «експерт-богослов». Кожна з цих ролей передбачала звернення до певного ідеального образу реципієнта: Бога або Богородиці, що визнавалися основними авторами барокової книги; мецената, духовного чи світського покровителя видання і друкарні, від яких видавець

очікував фінансування або протекції; групи церковних та світських осіб, визнаних реальними читачами, а отже, і покупцями книги; критиків-конкурентів, з якими автор передмови вступав у полеміку.

У сформульованих на принципі барокового контрасту самоіменуваннях авторів передмов до богослужбових книг простежено амбівалентну позицію смирення перед Богом та прагнення отримати прибуток від продажу книги. Таку ж двоїстість виявлено і в представленні образу книги: з одного боку – це дар, отриманий від Бога, а з іншого – товар, що користується високим попитом і вступає в конкурентне змагання за книжковий ринок. Не маючи достеменних відомостей про автентичність підпису автора передмови, можемо однак стверджувати, що ці тексти відбивають позицію видавців богослужбової книги і можуть бути використані у побудові їхнього просопографічного портрету.

6. З точки зору хронології та географії поширення стильових ознак бароко в українській богослужбовій книзі виявлено поступовість у розвитку окремих художніх прийомів та засобів посилення декоративності редакційно-видавничого оформлення книги.

У перших десятиліттях XVII ст. ознаки бароко найяскравіше виявлялися у стилістичних особливостях текстів присвят, передмов та емблематичній поезії до українських богослужбових видань. Започатковані в цей час прийоми вербальної метафоризації загального змісту видання і збагачення художньої структури видання поетичним текстом у київських і чернігівських виданнях були продуктивними до перших десятиліть XVIII ст., у львівських і почаївських – до середини XVIII ст.

З 30-х рр. XVII ст. у друкарнях Львівського братства та Києво-Печерської лаври сформувалася традиція увиразнення богослужбової книги певним набором сюжетних гравюр, що залежав від тематично-функціонального різновиду видання. Специфічні засоби було вироблено для художнього оформлення видань Євангелія, Апостола, Октоїха, Анфологіона, Служебника, Молитвослова тощо. Поряд із цим, деякі сюжети, а інколи й ті самі гравюри, повторювались у виданнях різних тематично-функціональних груп, змінюючи

та розширюючи межі свого метафоричного значення. Найпоширенішими сюжетами в оформленні богослужбової книги були Вознесіння та Успіння, які, в залежності від контексту вживання, виступали в ролі емблеми друкарні, метафори загального змісту книги або ілюстрації до її окремої структурної частини. Багатофункціональне використання характерне і для сюжету Розп'яття, що завдяки різноманітності інтерпретацій виступав у ролі графічної метафори змісту видань Службника, Тріоді пісної та Тріоді цвітної.

У XVIII ст. в українській книжковій графіці утвердилось використання техніки офорту, яка оновила та ускладнила традиційні прийоми увиразнення змісту книги. Проте в одному ансамблі художнього оформлення богослужбової книги XVIII ст., поряд із металогравюрами, застосовувались і дереворити. В оформленні богослужбових книг кінця XVIII ст. подеколи трапляються ті ж гравюри, що ілюстрували українські видання першої половини XVII ст.

7. Порівняльний аналіз принципів ілюстрування збірок проповідей Л. Барановича та А. Радивиловського на свята богослужбового року з богослужбовими збірками дозволив встановити повну тотожність із оформленням текстової частини Міней та Тріодіонів. Подібність також виявляється у застосуванні метафорики книги, що ототожнює збірку проповідей із образом квітника, скарбу, дзеркала чеснот та зброї. При цьому в збірках барокових проповідей спостерігається розвиток та ускладнення графічної і вербальної образності, запозиченої з традиції богослужбової книги.

8. Унікальним явищем української богослужбової книги XVI–XVIII ст. стала емблематична поезія, що була елементом художнього оформлення богослужбової книги, доповнюючи зображення гербів та книжкових ілюстрацій. Емблематична поезія, надрукована в складі українських стародруків, за тематичними та функціональними якостями розподіляється на два основні жанри: геральдичну та дескриптивну поезію. Геральдична поезія демонструє зв'язок давньої книги з її історичним контекстом, розкриваючи символіку родових гербів осіб, які долучилися до книговидавничої справи. У

дескриптивній поезії в дусі свого часу інтерпретуються богословські смисли, закладені в текст церковної відправи та реалізовані в книжковій графіці.

9. Формулювання критеріїв віднесення книжкової пам'ятки до стилю бароко на практиці відкриває можливість виділення видань, що репрезентують стиль бароко у межах окремого бібліотечного фонду. Створення електронної колекції української барокової книги на базі установ-фондоутримувачів великих за обсягом колекцій стародруків дозволить актуалізувати та розширити джерельну базу для досліджень книжкової культури доби Бароко. Вагоме місце в колекції української барокової книги належатиме українським богослужбовим стародрукам, у редакційно-видавничому оформленні яких, як було обґрунтовано в дисертації, яскраво відобразилися стилістичні риси бароко.

10. Долучення української богослужбової книги XVII–XVIII ст. до джерельної бази книжкових пам'яток українського бароко відкриває нові перспективи у формуванні контенту електронних баз даних та цифрових бібліотек, спрямованих на введення в широкий науковий обіг пам'яток української книжкової культури доби Бароко. Публікація цифрових копій усіх перевидань української богослужбової книги XVII–XVIII ст. дозволяє розкрити історію розвитку графічної та вербальної метафорики в редакційно-видавничому оформленні книги як виразника впливу стилю бароко. Важливими джерелами для дослідження книжкової культури доби Бароко є також бази даних, що акумулюють тексти української емблематичної поезії, повнотекстові копії присвят до українських стародруків та цифрові альбоми ілюстрацій, в яких виразно відображаються риси стилю бароко.

Комплексний аналіз української богослужбової книги XVII–XVIII ст. в контексті стилістичного впливу естетики барокової епохи дозволив реконструювати поступову трансформацію редакційно-видавничого оформлення книги, що виявилася в ускладненні та збагаченні художньо-виражальних засобів. Протягом першої половини XVII ст., паралельно із формальним посиленням декоративності основних елементів художнього

оформлення видання за допомогою орнаменту та багатопланових символіко-алегоричних композицій, у текстах присвят та передмов розвинулася риторична традиція узагальнення змісту книги засобами метафоричної образності. З середини XVII ст. більшість українських богослужбових видань демонструє прийом метафоризації книги як у графічній, так і у вербальній площині.

Результати цього дослідження дають змогу долучити українську богослужбову книгу до системи культурних об'єктів, які не лише репрезентують, але є рушіями розвитку стилю українського бароко. Вони можуть бути використані при укладанні курсів історії української культури та при створенні баз даних, що акумулюють першоджерела українського бароко.

Поза рамками дослідження залишено книжкові пам'ятки латинським та кириличним шрифтом, що також репрезентують ознаки стилю бароко в українській книжковій культурі XVII–XVIII ст. Перспективними напрямками подальших досліджень теми впливу стилю бароко на українську книжкову культуру визначаємо компаративний аналіз редакційно-видавничого оформлення української богослужбової книги із оформленням західно-європейських книг доби Бароко.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають основні результати дисертаційного дослідження:

Монографія

1. Курганова О. Від образу до художньої структури: Стиль бароко в українській богослужбовій книзі кінця XVI–XVIII ст. / Олена Курганова; відп. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2023. – 358 с. – ISBN 978-617-14-0073-3.

Розділ в монографії

2. Курганова О. Стиль бароко в українських стародруках / Курганова Олена Юріївна // З історії книжкової культури в Україні: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України

ім. В. І. Вернадського. – Київ : Академперіодика, 2021. – С. 197–215. – ISBN 978-966-360-437-4.

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України, у тому числі виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз

3. Курганова О. Українські барокові видання XVII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / О. Ю. Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2014. – Вип. 18. – С. 81–90. – ISSN 2222-4203.

4. Курганова О. Художня структура українських видань доби бароко / О. Ю. Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2015. – Вип. 19. – С. 146–157. – ISSN 2222-4203.

5. Курганова О. Барокова поезія на сторінках українських стародруків як об'єкт науково-бібліографічного обліку / Олена Курганова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2016. – Вип. 44. – С. 316–328. – ISSN 2224-9516.

6. Курганова О. Поетична молитва як «текст у тексті» в українських кириличних виданнях доби Бароко / О. Ю. Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2016. – Вип. 20. – С. 90–101. – ISSN 2222-4203.

7. Курганова О. Вербалізація іконописних образів у віршах з українських кириличних стародруків / О. Ю. Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2017. – Вип. 21. – С. 48–60. – ISSN 2222-4203.

8. Курганова О. Українська геральдична поезія у кириличних виданнях із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Олена Курганова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2017. – Вип. 47. – С. 146–162. – ISSN 2222-4203.

9. Курганова О. Інноваційні форми підготовки наукових каталогів стародруків на прикладі проекту «Поезія в українських стародруках» / Олена Юрійівна Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2018. – Вип. 22. – С. 556–567. – ISSN 2222-4203. (**Web of Science**).

10. Курганова О. Взаємодія вербального та графічного образу в художньому оформленні видань акафістів XVII–XVIII ст. друкарні Києво-Печерської лаври / Олена Курганова // Текст і образ. Актуальні проблеми історії мистецтва. – 2018. – № 2 (6). – С. 5–18. – ISSN 2519-4801.

11. Курганова О. Українська дескриптивна поезія у кириличних виданнях XVII–XVIII ст. із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Олена Курганова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2019. – Вип. 51. – С. 91–107. – ISSN 2222-4203.

12. Курганова О. Присвяти, передмови та післямови до українських кириличних стародруків: проблеми та перспективи науково-бібліографічного обліку / Курганова Олена Юрійівна // Бібліотечний Меркурій. – 2019. – № 2 (22). – С. 94–108. – ISSN 2707-3335.

13. Курганова О. Метафоричний образ богослужбової книги в українській книжковій культурі доби Бароко / Олена Юріївна Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2019. – Вип. 23. – С. 103–116. – ISSN 2222-4203. **(Web of Science)**.

14. Курганова Е. Историография проблемы влияния стиля барокко на украинскую книжную культуру XVII–XVIII вв. в современных книговедческих исследованиях / Е. Курганова // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2019. – Вып. 17. – С. 149–169. – ISSN 2224-1825.

15. Курганова О. Розробка концепту «українське літературне бароко» як не(до)оцінена сторінка наукової біографії С. І. Маслова / Олена Юріївна Курганова // Українська біографістика. – 2019. – Вип. 18. – С. 269–280. – ISSN 2520-2855.

16. Курганова О. Візуалізація метафори «богослужбового року» в художньому оформленні видання «Вінець Христов» Антонія Радивиловського / Олена Юріївна Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2020. – Вип. 25. – С. 69–81. – ISSN 2222-4203. **(Web of Science, Scopus)**.

17. Курганова О. Постаті українських меценатів очима видавців богослужбової книги / Олена Юріївна Курганова // Українська біографістика. – 2021. – Вип. 21. – С. 295–308. – ISSN 2520-2855.

18. Курганова О. Присвяти до богослужбових видань XVII – початку XVIII ст. в літературі та книжковій культурі доби Бароко / Олена Курганова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2022. – Вип. 63. – С. 277–289. – ISSN 2222-4203.

19. Kurhanova O. The prosopographic portrait of the Ukrainian editor in forewords and dedications to church books of the 17–18th centuries / Olena Kurhanova // Український історичний журнал. – 2023. – Число 1. – С. 162–179. – ISSN 0130-5247. **(Web of Science)**.

20. Курганова О. Маркери стилю бароко в графіці української богослужбової книги XVII–XVIII ст. / Олена Курганова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2023. – Вип. 67. – С. 360–370. – ISSN 2222-4203.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

21. Курганова Е. Актуализация поэзии из кириллических старопечатных изданий в библиографических и книговедческих исследованиях XIX–XX вв. / Елена Курганова // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры. Вып. 7. Нараджэнне кнігазнаўчай думкі і паўстанне навукі пра кнігу : vitae parallelae : зб. навук. прац, прысвеч. 500-годдзю беларускага кнігадрукавання. – Мінск : БДУКМ, 2017. – С. 263–284. – ISBN 978-985-522-194-5.

22. Курганова Е. Типологические аналоги художественных инноваций Франциска Скорины в украинской старопечатной книге / Елена Курганова //

Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / Нацыянальная бібліятэка Беларусі. – Мінск, 2020. – Вып. 23. – С. 214–224. – ISSN 1726-5800.

Публікацыі, які засвідчуюць апрабацыю результатів дысертацыі

23. Курганова О. Барокова епіграма як засіб увиразнення українських кириличних видань кінця XVI – I половини XVIII ст. / Олена Курганова // Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку : тези доповідей Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 травня 2015 р.). – Київ, 2015. – С. 102–104.

24. Курганова О. Електронна антологія барокової поезії як засіб презентації фонду відділу стародруків НБУВ / Олена Курганова // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, НБУВ, 6–8 жовтня 2015 р.). – Київ, 2015. – С. 184–187.

25. Курганова О. Роль дескриптивної епіграми в богослужбових виданнях XVII ст. друкарні Києво-Печерської лаври / Олена Курганова // Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 24 травня 2016 р.). – Київ, 2016. – С. 379–383.

26. Курганова О. Геральдична поезія як складова книжкової культури України кінця XVI – XVII ст. / Олена Курганова // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.). – Київ, 2016. – С. 149–152.

27. Курганова О. Українська барокова поезія в кириличних виданнях книг Святого Письма XVII – першої половини XVIII ст. / Олена Курганова // Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 24 травня 2017 р.). – Київ, 2017. – С. 383–387.

28. Курганова Е. Поэзия из кириллических старопечатных изданий как репрезентанта особенностей украинской книжной культуры конца XVI – первой половины XVIII ст. / Елена Курганова // Библиотека в XXI веке: молодежь в науке: материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов, Минск, 26–27 октября 2017 года. – Минск : Ковчег, 2018. – С. 69–71.

29. Курганова О. Сторіччя академічних досліджень стилю бароко в українських стародруках / Олена Курганова // Бібліотека. Наука. Комунікація: 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листопада 2018 р.). – Київ : НБУВ, 2018. – С. 181–186.

30. Курганова О. Цикл епіграм «Святому Дамаскіну вірши» в українській книжковій культурі XVII ст.: проблема атрибуції / Олена Курганова // Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2019 р.). – Київ : НБУВ, 2019. – Т. 1. – С. 174–178.

31. Курганова Е. Ренесансні традиції та барокове новаторство в художньому оформленні єв'їнського та київського видання Євангелія Учительного XVII ст. / Елена Курганова // Матэрыялы XV міжнародных кнігазнаўчых чытаньняў. Мінск, 4–5 красавіка 2019 г. – Мінск, 2019. – С. 214–217.

32. Курганова О. Метафоричне представлення книги в українських богослужбових виданнях XVII – початку XVIII ст. / Олена Курганова // Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві: статті 10-ї і 11-ї наук.-практ. конф., 8 листопада 2019 р., 9 листопада 2020 р. / Музей книги і друкарства України. – Київ, 2021. – С. 28–35.

33. Курганова О. Образ Ісуса Христа в системі художнього оформлення українських видань Євангелія XVII–XVIII ст. / Олена Курганова // Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 5–7 жовтня 2021 р.). – Київ, 2021. – С. 695–698.

34. Курганова О. Ю. «Збірка присвят та передмов з українських друкованих видань XVI–XVIII ст.» – забутий проєкт С. І. Маслова / Олена Курганова // Бібліотека. Наука. Комунікація: Інноваційні трансформації ресурсів і послуг : матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 4–6 жовтня 2022 р.). – Київ : НБУВ, 2022. – С. 241–243.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження

35. Курганова О. Літургійна молитва як текстотвірний чинник поетичних збірок Івана Величковського «Зеґар» і «Млеко» / Олена Курганова // КАЛОФΩONIA : Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2014. – С. 47–54.

36. Курганова О. Бароковість художньої структури рохманівського видання «Євангелія Учительного» 1619 р. Кирила-Транквіліона Ставровецького / Олена Курганова // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2018. – Вип. 10. – С. 175–180.

37. Курганова, О. Ю., Лобузін, К. В. Освітній потенціал електронних виставок історико-культурних фондів наукової бібліотеки / О. Ю. Курганова, К. В. Лобузін // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2022. – Т. 89, № 3. – С. 249–265. – ISSN 2076-8184. (**Web of Science**).

Проаналізовано контент понад 300 електронних виставок історико-культурних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, запропоновано тематичну класифікацію експозиційного матеріалу, що дозволяє використовувати його у якості освітнього інструменту.

38. Курганова О. Ю., Янчарук В. Є. Індекс УДК як інструмент систематизації фонду українських стародруків / Курганова Олена Юріївна, Янчарук Вікторія Євгенівна. // Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек : матеріали

міжнародної наукової конференції (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.). – Київ, 2023. – С. 272–275.

Окреслено інформаційний потенціал української стародрукованої книги. Проаналізовано та класифіковано найбільш частотні читацькі запити, які індексатор має враховувати при систематизації фонду стародруків.

АНОТАЦІЯ

Курганова О. Ю. Від образу до художньої структури. Стиль бароко в українській богослужбовій книзі XVII–XVIII ст. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2023.

У дисертаційному дослідженні, виконаному у вигляді наукової монографії, на основі аналізу великого масиву стародрукованих джерел розкрито особливості впливу стилю бароко на редакційно-видавниче оформлення української богослужбової книги XVII–XVIII ст. За допомогою сукупності загальнонаукових та власне книгознавчих методів (типографічного, бібліографічного, структурно-семіотичного та компаративного) виділено релевантні для структури книги стильові ознаки бароко, що виявляються у взаємодії тексту і книжкової графіки, а також обґрунтовано їхню обумовленість культурно-історичним контекстом.

Основними маркерами стилю бароко в редакційно-видавничому оформленні української богослужбової книги визначено використання графічних та вербальних метафор, що транслюють пізнаваний для реципієнта узагальнюючий образ книги. Графічні метафори книги виділено на основі компаративного та структурно-семіотичного аналізу типових елементів художнього оформлення понад 300 перевидань богослужбової книги, що виходили в різних українських друкарнях протягом XVII–XVIII ст. Графічні метафори книги визначено виразниками складної взаємодії між сакральним текстом та його інтерпретацією в книжковій гравюрі. Встановлено, що в основі художнього прийому графічної метафори книги лежить уподібнення до певного візуального образу, об'єктивованого в художньому оформленні. Основними

типами графічних метафор книги в українських стародруках виділено метафори, що ототожнюють книгу з узагальненим графічним образом її автора, змісту, видавця або мецената. Вербальні метафори книги виділено в текстах присвят і передмов до українських богослужбових видань XVII–XVIII ст. Механізм творення вербальної метафори книги визначено як ототожнення книги з певним предметом або явищем на основі подібності, утвореної асоціативно. Спільним для усіх текстів присвят і передмов до богослужбових видань виявлено метафоричне уподібнення книги до офіри Богові або коштовного подарунку меценатові та читачеві. Встановлено, що загальний метафоричний образ книги як дару доповнювався широким спектром різнорідних метафоричних порівнянь, що сприяло розвитку синонімії в іменуванні богослужбової книги.

Виокремлено специфіку впливу стилю бароко на різні функціонально-тематичні види церковних видань: книги для здійснення богослужіння денного, тижневого та річного богослужбового циклу. Встановлено, що призначені для богослужінь денного (Часослови) та тижневого циклу (Октоїх та Акафісти) у системі свого редакційно-видавничого оформлення реалізують наскрізний образ смиренної молитви. У перевиданнях Часословів цей образ транслюють постаті святих угодників, апостолів та ангелів, звернених до Бога. У виданнях Октоїхів та Акафістів образ молитви реалізується через вербальну метафору книги, ототожненої з молитвою. Для редакційно-видавничого оформлення Службників характерне використання вербального та графічного уподібнення книги до Євхаристійної жертви Христа. Особливості впливу бароко на книги річного богослужбового циклу розглянуто на матеріалі священно-богослужбових (Євангеліє та Апостол) та церковно-богослужбових (Мінеї та Тріоді) видань. У традиції редакційно-видавничого оформлення Міней типовим художнім прийомом визначено метафоричне уподібнення книги до результату творчої діяльності церковних отців-піснетворців. Перевидання Євангелій та збірок проповідей Євангелій учительних на своїх фортах метафоризують образи євангелістів та сцени з життя Ісуса Христа. Події Страсного тижня та

знаряддя мук Христових лягли в основу типових графічних та вербальних метафор, що збагачують художню структуру видань Тріоді пісної.

На основі аналізу присвят та передмов до богослужбових видань здійснено реконструкцію ціннісних орієнтирів українських видавців богослужбової книги, співвідносних з бароковою аксіологією. У сформульованих на принципі барокового контрасту самоіменуваннях авторів передмов до богослужбових книг простежено амбівалентну позицію смирення перед Богом та прагнення отримати прибуток від продажу книги. Зафіксовано двоїсту природу в представленні образу книги як дару, отриманого від Бога та товару, що користується високим попитом.

Виявлено закономірності розвитку окремих художніх прийомів та засобів посилення декоративності редакційно-видавничого оформлення книги. У перших десятиліттях XVII ст. ознаки бароко найяскравіше виявлялися в стилістичних особливостях текстів присвят, передмов та емблематичній поезії до українських богослужбових видань. Започатковані в цей час прийоми вербальної метафоризації загального змісту книги і збагачення художньої структури книги поетичним текстом у київських і чернігівських виданнях були продуктивними до перших десятиліть XVIII ст., у львівських і почаївських – до середини XVIII ст. З 30-х рр. XVII ст. у друкарнях львівського братства та Києво-Печерської лаври сформувалася традиція увиразнення богослужбової книги певним набором сюжетних гравюр, що залежав від тематично-функціонального різновиду видання. Специфічні засоби було вироблено для художнього оформлення видань Євангелія, Апостола, Октоїха, Анфологіона, Службеника, Молитвослова тощо. Поряд із цим, деякі сюжети, а інколи й ті самі гравюри, повторювались у виданнях різних тематично-функціональних груп, змінюючи та розширюючи межі свого метафоричного значення. Найпоширенішими сюжетами в оформленні богослужбової книги були Вознесіння та Успіння, які, в залежності від контексту вживання, виступали в ролі емблеми друкарні, метафори загального змісту книги або ілюстрації до її окремої структурної частини. Зафіксовано багатofункціональне використання

сюжету Розп'яття, що завдяки різноманітності інтерпретацій виступав у ролі графічної метафори змісту видань Службника, Тріоді пісної та Тріоді цвітної. У XVIII ст. в українській книжковій графіці утвердилось використання техніки офорту, яка оновила та ускладнила традиційні прийоми увиразнення змісту книги. Проте в одному ансамблі художнього оформлення богослужбової книги XVIII ст., поряд із металографіями, застосовувались і дереворити. В оформленні богослужбових книг кінця XVIII ст. подеколи трапляються ті ж гравюри, що ілюстрували українські видання першої половини XVII ст.

Встановлено подібність принципів ілюстрування збірок проповідей Л. Барановича та А. Радивиловського на свята богослужбового року з оформленням текстової частини Міней та Тріодіонів. Подібність також виявляється у застосуванні метафорики книги, що ототожнює збірку проповідей із образом квітника, скарбу, дзеркала чеснот та зброї. При цьому в збірках барокових проповідей спостерігається розвиток та ускладнення графічної і вербальної образності, запозиченої з традиції богослужбової книги.

Унікальним явищем української богослужбової книги XVI–XVIII ст. виділено емблематичну поезію, що була елементом художнього оформлення богослужбової книги, доповнюючи зображення гербів та книжкових ілюстрацій. За тематичними та функціональними якостями емблематичні вірші у складі стародруків розподілено на два основні жанри: геральдичну та дескриптивну поезію. Роль геральдичної поезії в структурі книги визначено як демонстрацію зв'язку давньої книги з її історичним контекстом, що втілюється у розкритті символіки родових гербів осіб, які долучилися до книговидавничої справи. Функцією дескриптивної поезії визначено інтерпретацію богословських смислів, закладених в текст церковної відправи та реалізованих у книжковій графіці.

Перспективними напрямками подальших досліджень теми впливу стилю бароко на українську книжкову культуру визначено компаративний аналіз редакційно-видавничого оформлення української богослужбової книги із оформленням західно-європейських книг доби Бароко.

Ключові слова: українські стародруки, богослужбова книга, стиль бароко, художнє оформлення стародруків, історичне книгознавство.

SUMMARY

Kurhanova O. From image to artistic structure. Baroque style in Ukrainian church book from the 17th to 18th centuries. – Monograph.

Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences in the specialty of 27.00.03 – Book Science, Library Science, Bibliography. – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, 2023.

The dissertation study, which is presented in the form of a scientific monograph, based on the analysis of a large array of old printed sources, reveals the peculiarities of the baroque style influence on the editorial and publishing design of the Ukrainian liturgical book of the 17th–18th centuries. Through a combination of general scientific and book science methods (typographic, bibliographic, structural-semiotic, and comparative), the study identifies the baroque stylistic features relevant to the structure of the book, which are manifested in the interaction of text and book graphics, and substantiates their conditionality by the cultural and historical context.

The main markers of the baroque style in the editorial and publishing design of the Ukrainian church book are the use of graphic and verbal metaphors that transmit a generalized image of the book that is recognizable to the recipient. The graphic metaphors of the book are identified based on a comparative and structural-semiotic analysis of typical elements of the art decoration of more than 300 reprints of the church book published in various Ukrainian printing houses during the 17th–18th centuries. The graphic metaphors of the book are defined as expressions of the complex interaction between the sacred text and its interpretation in book engraving. It has been established that the artistic technique of the graphic metaphor of the book is based on the comparison of the book to a certain visual image objectified in artistic design. The main types of graphic metaphors of the book in Ukrainian old printed editions are metaphors that identify the book with a generalized graphic image of its

author, content, publisher, or patron. The verbal metaphors of the book are identified in the texts of dedications and prefaces to Ukrainian church books of the 17th and 18th centuries. The mechanism of creating a verbal metaphor of the book is defined as the equation of a book with a certain object or phenomenon on the basis of similarities formed by association. Common to all texts of dedications and prefaces to church books is the metaphorical simile of the book as an offering to God or a valuable gift to the patron and reader. It has been established that the general metaphorical image of the book as a gift was supplemented by a wide range of diverse metaphorical comparisons. This contributed to the development of synonyms in the naming of the church service book.

The work identifies features characteristic of certain functional and thematic types of church editions: books for the daily, weekly and annual church service cycle. It has been established that the books intended for daily worship (the Chasoslov) and the weekly cycle (the Octoechos and collections of akathists) in their editorial and publishing design realize a cross-cutting image of the humble prayer. In the reprints of the Chasoslov, this image is conveyed by the figures of the saints, apostles, and angels addressed to God. In the editions of the Octoechos and Akathists, the image of prayer is realized through the verbal metaphor of a book equated with prayer. The editorial and publishing design of the Service Books is characterized by the use of verbal and graphic analogies of the book to the Christ's Eucharistic sacrifice. The service of the annual liturgical cycle was provided by a group of sacred liturgical (Gospel and Apostle) and church liturgical (Anthologion and Triodion) editions. In the tradition of the editorial and publishing design of the Anthologions, a typical artistic technique is the metaphorical simile of the book to the result of the creative activity of the church fathers, the songwriters. The reprints of the Gospels and collections of sermons of the Didactic Gospels on their parts metaphorize the images of the Evangelists and scenes from the life of Jesus Christ. The events of the Holy Week and the instruments of Christ's torment formed the basis of typical graphic and verbal metaphors that enrich the artistic structure of the Lenten Triodion editions.

Based on the analysis of prefaces and dedications to church editions the value orientations of Ukrainian publishers of liturgical books, correlated with baroque axiology were reconstructed. The self-naming of the authors of the prefaces to liturgical books, formulated on the principle of baroque contrast, reveals an ambivalent position of humility before God and the desire to profit from the sale of the book. The same dual nature is revealed in the presentation of the image of the book as a gift received from God, and a commodity in high demand.

The research reveals a gradual development of certain artistic techniques and means of enhancing the decorative effect of the book's editorial and publishing design. In the first decades of the 17th century, baroque features were most clearly manifested in the stylistic features of dedications, prefaces, and emblematic poetry to Ukrainian liturgical books. The methods of verbal metaphorization of the general content of the edition and enrichment of the artistic structure of the publication with poetic text, initiated at this time, were productive in Kyiv and Chernihiv church books until the first decades of the 18th century, and in Lviv and Pochayiv publications until the middle of the 18th century.

Since the 30s of the 17th century, the printing houses of the Lviv Brotherhood and the Kyiv Cave Monastery have developed a tradition of decorating liturgical books with a certain set of thematic engravings, which depended on the thematic and functional type of publication. Specific means were developed for the artistic design of the Gospel, Apostle, Octoechoes, Anthologion, Service Book, Prayer Book, etc. At the same time, some scenes, and sometimes the same engravings, were repeated in editions of different thematic and functional groups, changing and expanding the boundaries of their metaphorical meaning. The most common themes in the design of liturgical books were the Ascension and the Dormition, which, depending on the context of their use, functioned as a printing house emblem, a metaphor for the general content of the book, or an illustration of a particular structural part. Multifunctional use is also characteristic of the Crucifixion scene, which, due to the variety of interpretations, acted as a graphic metaphor for the content of the Service Book, Lenten Triodion, and Flower Triodion editions. In the 18th century, the use of

metal engraving techniques became established in Ukrainian book graphics, which updated and complicated the traditional methods of expressing the book's content. However, in one ensemble of the artistic design of the eighteenth-century liturgical book, along with metal engravings, woodcuts were also used. In the design of some liturgical books of the late 18th century the same engravings that illustrated Ukrainian editions of the first half of the 17th century were used.

The principles of illustration in the collections of sermons by L. Baranovych and A. Radyvylovsky for the feasts of the liturgical year are assumed to be similar to the art decoration of the textual part of the Anthologion and Triodion. The similarity is also evident in the use of the metaphor of the book, which identifies the collection of sermons with the image of a flower garden, a treasure, a mirror of virtues, and weapons. At the same time, in the collections of baroque sermons, there is a development and complication of graphic and verbal imagery adopted from the tradition of the liturgical book.

Emblematic poetry is defined as a unique phenomenon of the Ukrainian liturgical book of the 17th and 18th centuries, which was an element of the artistic design of the liturgical book, complementing the images of coats of arms and book illustrations. According to their thematic and functional qualities, emblematic poems in old printed books are divided into two main genres: heraldic and descriptive poetry. The role of heraldic poetry in the structure of the book is defined as a demonstration of the connection of an ancient book with its historical context, which is embodied in the disclosure of the symbolism of the family coats of arms of the persons who participated in the book publishing process. The function of descriptive poetry in the spirit of its time is to interpret the theological meanings embedded in the text of the church service and realized in book graphics.

The comparative analysis of the editorial and publishing design of Ukrainian liturgical books with the design of Western European books of the Baroque epoch was considered as a prospective area for further research on the influence of the Baroque style on Ukrainian book culture.

Key words: Ukrainian early printed book, church books, baroque style, art decoration of early printed books, historical book science.

Підписано до друку 10.11.2023 р. Формат 60х90/16.
Ум друк. арк. 2,6. Обл.-вид. арк. 2,6.
Тираж 100 прим.